

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Смолярова М.Л.

кандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет

Реформування системи вищої освіти є однією з нагальних проблем, особливо з огляду на приєднання нашої держави до Болонського процесу, одним з елементів якого є переосмислення місця та ролі науково-педагогічного працівника у виконанні поставлених завдань. Таке реформування неможливе без створення ефективного механізму врегулювання трудових відносин з науково-педагогічними працівниками з урахуванням сучасних світових тенденцій розвитку системи вищої освіти.

Стан правового регулювання трудових відносин має на собі відбиток законодавства, яке сформувалось у радянський період. Чинне законодавство не враховує тих радикальних змін у суспільстві та державі, що сталися за роки незалежності України. Не є винятком правове регулювання професійної діяльності науково-педагогічних працівників.

Праця науково-педагогічних працівників характеризуються значними особливостями, кількістю та вагомістю яких зумовлює необхідність особливого правового регулювання цих відносин шляхом усунення прогалин і суперечностей у чинному законодавстві, які не враховують специфіки праці науково-педагогічних працівників.

Проблеми правового регулювання трудових правовідносин з науково-педагогічними працівниками відображено в працях О.А. Абрамова, М.Г. Александрова, Є.І. Войленка, В.П. Гейхмана, Г.С. Гончарової, Л.І. Лазор, Б.Д. Лебіна, Р.З. Лівшиця, П.І. Мінюкова, О.Є. Пашерстника, Л.Ф. Петренка, П.Д. Пилипенка, О.І. Процевського, В.П. Пастухова, В.А. Рассудовського, В.М. Смирнова, О.В. Смирнова, Г.А. Ципкіна та інших учених.

Останнім часом проведено наукові дослідження трудових відносин з науково-педагогічними працівниками, що розкривають окремі аспекти зазначеної проблематики, а саме: виникнення трудових правовідносин, атестація, робочий час та час відпочинку.

Метою статті є аналіз наукових поглядів щодо особливостей праці науково-педагогічних працівників, визначення й розв'язання існуючих на сьогодні теоретичних та практичних проблем, що виникають

при здійсненні ними професійної діяльності, і на підставі цього розроблення конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства в цій сфері.

Праця науково-педагогічних працівників регулюється нормами Конституції України від 28 червня 1996 р., Законів України "Про освіту" від 23 травня 1991 р., "Про вищу освіту" від 17 січня 2002 р., "Про наукову та науково-технічну діяльність" від 13 грудня 1991 р. Згідно зі ст. 47 Закону України "Про вищу освіту", науково-педагогічними працівниками є особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах третього і четвертого рівнів акредитації професійно займаються педагогічною діяльністю в поєднанні з науковою та науково-технічною діяльністю [1].

При прийнятті на роботу науково-педагогічних працівників керівники вищих навчальних закладів повинні дотримуватись норм права, які надають певні гарантії для реалізації працівниками права займатися професійною діяльністю.

Особи, які бажають займатися викладацькою діяльністю у вищих навчальних закладах, так само, як й інші громадяни України, реалізуючи право на працю, самостійно обирають форму, в якій буде здійснюватися їхня трудова діяльність.

Професійна діяльність науково-педагогічних працівників відрізняється від інших видів професійної діяльності за своєю специфікою та складністю науково-педагогічної праці.

Недаремно І.Ф. Прокопенко та В.І. Євдокимов звертали увагу на те, що навчальна діяльність науково-педагогічних працівників – "історично виділений з праці вид діяльності" [2, с. 34].

Якщо виходити з того, що діяльність – за сіб відтворення соціальних процесів, самореалізації людини, його зв'язків з навколишнім середовищем [3, с. 236], то вона повинна розглядатися, насамперед, через характеристики видів людської діяльності (фізична, розумова, творча діяльність та ін.).

Будь-яка діяльність включає в себе мету. Більшість дослідників, які вивчають проблеми освіти, визначають, що її головною метою є очікуваний конкретний результат навчально-виховного процесу, який полягає в зміні та всебічному розвитку самої

людини, а та, у свою чергу, підвищує рівень освіти, що надає їй можливості для самореалізації. Сам процес науково-педагогічної діяльності – це навчання й уся “обслуговуюча” діяльність, пов’язана із цим процесом [4, с. 43].

Як зазначає С. Сидоренко, на відміну від минулих років, коли основним принципом навчання було “Повтори!”, сьогодні навчальний процес базується на ідеології креативного навчання, коли принципом стає гасло “Створи!” [5, с. 10].

На наш погляд, у науково-педагогічній діяльності актуалізація такого підходу має бути відображена як провідний принцип орієнтації.

Праця науково-педагогічних працівників є інтелектуальною та, як будь-яка інша розумова праця, за своїм змістом і формою відрізняється від фізичної, а також від інших видів розумової праці, наприклад, праці службовця установи [6, с. 99].

Отже, за своїм змістом і призначенням праця науково-педагогічних працівників потребує від викладачів специфічних зусиль, що втілюються в процесі розумової праці з метою засвоєння, використання й формування системи знань у відповідній галузі та з метою досягнення спроможності науково-педагогічних працівників донести свої знання й уміння до учасників навчально-виховного процесу, а також реалізувати використання ними цих знань і вмінь у майбутній професії.

У Законі України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 13 грудня 1991 р. визначено, що науково-педагогічна діяльність – це педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III–IV рівнів акредитації, пов’язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю [7].

При визначенні понять “науково-педагогічний працівник” і “науково-педагогічна діяльність” законодавець застосовує поняття “педагогічна діяльність”, проте не визначає його.

На нашу думку, це поняття варто викласти в такому формулюванні:

“Педагогічна діяльність – це професійна діяльність, що здійснюється педагогічними й науково-педагогічними працівниками в навчальних закладах системи загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти, що має своїм змістом навчання й виховання учасників навчального процесу.”

Законодавче визначення цього поняття надасть змогу конкретизувати та розширити зміст вказаних норм.

Правове регулювання праці науково-педагогічних працівників базується на загальних принципах регулювання трудових відносин, хоча й має суттєві особливості, що зумовлені творчим характером та особливим значенням праці науково-педагогічного працівника, вимогами до такого

працівника. Якщо виходити з того, що науково-педагогічна діяльність – це один із видів професійної праці, виконання якої можливе з огляду на професію, спеціальність, кваліфікацію працівника, то необхідно зазначити, що в науці трудового права її прийнято називати “трудова функція”. При визначенні трудової функції науково-педагогічним працівникам сторонами договору враховуються:

- профіль кафедри та її особливості (спеціалізація кафедри, передбачувана кількість навчальних дисциплін для викладання, загальний обсяг навчального навантаження науково-педагогічного складу кафедри з урахуванням необхідності виконання викладачами всіх видів навчальної, методичної, наукової та організаційної роботи в межах шестигодинного робочого дня викладача);
- режими роботи (денна, заочна або дистанційна форма навчання);
- територіальне розташування факультету ВНЗ, проведення занять на інших факультетах ВНЗ, у різних будівлях факультету;
- види навчальної, методичної та організаційної роботи, характер і спрямованість наукових досліджень на кафедрі.

Сутнісними особливостями трудової функції зазначеної категорії працівників, на думку Т.В. Красюк, є, по-перше, різноманітність і різнохарактерність видів робіт; по-друге, зміст трудової функції цієї категорії працівників може бути реалізований тільки за умов органічного поєднання й реалізації кожного виду робіт [8, с. 8].

У науці трудового права визначення трудової функції сторонами трудового договору розглядається як одна з обов’язкових необхідних умов, без якої трудовий договір не може бути укладений. Досліджуючи місце й роль трудової функції в змісті трудового договору та в змісті трудових правовідносин, можна зазначити, що укладення трудового договору охоплює етап формування й фіксації трудової функції.

Встановлення трудової функції є виключно компетенцією сторін трудового договору. Разом з тим умова про трудову функцію характеризує вид роботи й коло прав та обов’язків працівника, які визначені трудовим законодавством. Від характеру роботи можуть залежати порядок оплати праці і її розміри, тривалість робочого часу й відпусток, різні пільги в галузі пенсійного забезпечення тощо. Права й обов’язки сторін договору визначаються законодавчими актами, правилами внутрішнього розпорядку, інструкціями, наказами та розпорядженнями роботодавця.

Науково-педагогічні працівники здійснюють професійну діяльність шляхом проведення навчальної, методичної, наукової й організаційної роботи у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації. З метою

вдосконалення організації праці науково-педагогічних працівників та забезпечення контролю за організацією навчального процесу у вищих навчальних закладах Наказом Міністерства освіти і науки України № 450 від 7 серпня 2002 р. затверджено норми часу для планування та обліку навчальної роботи (далі – норми) і переліки основних видів методичної, наукової й організаційної роботи науково-педагогічних працівників (далі – переліки) [9]. На нашу думку, ці норми встановлено з урахуванням можливостей їх виконання при забезпеченні роботодавцями відповідних умов праці науково-педагогічних працівників (наявність робочого місця, забезпечення його навчальною, методичною літературою та персональним комп'ютером для здійснення підготовки до лекцій і семінарських занять тощо) та з урахуванням фізіологічних можливостей науково-педагогічних працівників виконувати свої обов'язки протягом робочого дня, загальна тривалість якого становить шість повних годин.

Вважаємо, що до диференціації правового регулювання трудових відносин з науково-педагогічними працівниками необхідно підходити з урахуванням основних критеріїв, які встановлюють гарантії трудових прав: залежно від умов праці цієї категорії працівників, їх правового статусу як суб'єктів трудового права, інтенсивності інтелектуального навантаження та навантаження на нервову систему при виконанні професійних обов'язків.

Зауважимо, що затверджені норми та переліки поширюються на вищі навчальні заклади незалежно від їхньої форми власності та підпорядкування.

Водночас у вищих навчальних закладах діють акти локального характеру, що покликані стимулювати розвиток централізованого законодавства шляхом конкретизації окремих законодавчих положень. Необхідність контролю на локально-правовому рівні щодо гарантій прав науково-педагогічних працівників зумовлюється встановленням відповідних гарантій на загальному централізованому рівні. Так, згідно зі ст. 91 КЗпП України, вищий навчальний заклад у межах своїх повноважень і за рахунок власних коштів може встановлювати додаткові, порівняно із законодавством, трудові пільги для науково-педагогічних працівників. Так, у Класичному приватному університеті (м. Запоріжжя) залежно від посади визначається навчальне навантаження для науково-педагогічних працівників (для професора на одну ставку – 600 годин; для доцента – 800 годин; для старшого викладача і викладача – 900 годин). У цьому випадку локальна норма, що встановлює норми навчального навантаження, не погіршує права науково-педагогічних працівників і не вступає в суперечність зі ст. 49 Закону України "Про вищу

освіту", де визначено, що навчальне навантаження для науково-педагогічних працівників не повинно перевищувати 900 годин. Для вдосконалення організації праці науково-педагогічних працівників керівники вищих навчальних закладів також мають право встановлювати в локальних актах додаткові види методичної, наукової й організаційної роботи науково-педагогічним працівникам. З метою спрощення системи контролю за проведенням науково-педагогічним працівником методичної, наукової та організаційної роботи в актах локального характеру вищих навчальних закладів можуть бути встановлені орієнтовні показники виконання кожного виду робіт викладачем залежно від його посади.

Дяльність науково-педагогічних працівників поряд із дотриманням чинних норм законодавства вимагає суворого дотримання викладачем норм суспільної моралі, оскільки, окрім виконання своїх трудових обов'язків, він повинен бути взірцем для студентів, власним прикладом виховувати належне ставлення до праці та почуття відповідальності за свою роботу як у вищому навчальному закладі, так і на виробництві. Тому ст. 54 Закону України "Про освіту" зазначає, що, перш за все, "педагогічною діяльністю можуть займатися особи з високими моральними якостями, які мають відповідну освіту, професійно-практичну підготовку, фізичний стан яких дозволяє виконувати службові обов'язки".

Доцільно погодитися з позицією Б.Д. Лебіна, В.О. Рассудовського, Г.О. Ципкіна, що для здійснення науково-педагогічної діяльності необхідно володіти не лише покликанням, а й глибокими знаннями, відповідною методологічною підготовкою, організаційними здібностями, належною кваліфікацією [10, с. 12]. Виходячи з їхньої позиції, науково-педагогічні працівники повинні мати хист до науково-педагогічної діяльності. Тому ми вважаємо, що цю вимогу обов'язково слід зазначити в законі. Також треба звернути увагу на доцільність вживання законодавцем поняття "службові обов'язки" у ст. 54 Закону України "Про освіту". На наш погляд, доречніше вжити поняття "посадові обов'язки", оскільки науково-педагогічні працівники не є державними службовцями. Тому ч. 1 ст. 54 Закону України "Про освіту" необхідно викласти в такій редакції: "Педагогічною діяльністю можуть займатися особи з високими моральними якостями, які мають хист до цієї професійної діяльності, відповідну освіту, професійно-практичну підготовку та фізичний стан яких дозволяє виконувати посадові обов'язки". На нашу думку, це дасть змогу керівникам вищих навчальних закладів формувати штат науково-педагогічних працівників за рахунок викладачів, які мають покликання до педагогічної діяльності.

Глибокі професійні знання й наукові досягнення науково-педагогічних працівників неможливі без тривалої систематичної творчої праці – вивчення різноманітних літературних джерел, проведення експериментальних робіт, їх наукового тлумачення та формулювання наукових ідей, необхідних для особистого професійного зростання й навчання студентів, а також для виконання наукових досліджень. Крім цього, науково-педагогічний працівник повинен донести свої знання, уміння до студентів, а також реалізувати використання ними цих знань та вмінь у майбутній професії. Тому законодавець ставить до цієї категорії осіб підвищені вимоги, що виявляється, зокрема, в особливостях їх правового статусу.

Праця науково-педагогічних працівників пов'язана з процесом наукового, творчого мислення, результатом якого є проведення навчальної та виховної роботи, виконання науково-дослідницької або науково-методичної роботи відповідно до встановлених вимог за індивідуальними робочими планами, що сприяє інтенсивності інтелектуального й нервового навантаження.

Безумовно, професійна діяльність науково-педагогічних працівників має свої особливості, що суттєво відрізняє їх від інших категорій працівників, і для реалізації ними права на працю необхідно бути професіоналом, а держава повинна вдосконалити нормативно-правову базу щодо надання соціальних і правових гарантій для здійснення ними професійної діяльності.

Література

1. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 р. № 2984-III // ЗЗУ. – Серія 3. – 2002. – № 7. – Ст. 127.
2. Гончарова Г. Проблеми вдосконалення законодавства про припинення трудових відносин з науково-педагогічними працівниками / Г. Гончарова // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 7. – С. 83–86.
3. Современный философский словарь / [под общ. ред. д. ф. н., проф. В.Е. Кемерової]. – 2-е изд., испр. и доп. – Лондон; Франкфурт-на-Майне; Париж; Люксембург; М.; Мн.: ПАНПРИНТ, 1998. – 1064 с.
4. Дмитриенко В.А. Образование как социальный институт / В. А. Дмитриенко, Н.А. Люрья. – Красноярск: Наука, 1989. – 115 с.
5. Сидоренко С. Завтра може зникнути ціла наукова галузь. / С. Сидоренко // Урядовий кур'єр. – 2008 – 23 січня. – С. 10
6. Пастухов В.П. Правовое регулирование труда преподавателей высшей школы / В.П. Пастухов. – К.: Выща школа, 1981. – 240 с.
7. Про наукову та науково-технічну діяльність: Закон України від 16.12.1991 р. № 1977-XII // ЗЗУ. – Серія 3. – 2000. – № 5. – Ст. 55.
8. Красюк Т.В. Правове регулювання робочого часу та часу відпочинку науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 – Трудове право; право соціального забезпечення / Т.В. Красюк. – Х., 2008. – 19 с.
9. Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів: Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.08.2002 р. № 450 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 35. – Ст. 1655.
10. Лебин Б.Д. Научный работник (права и обязанности) / Б.Д. Лебин, В.А. Рассудовский, Г.А. Цыпкин. – Л.: Наука, 1982. – 234 с.

Смолярова М.Л. Особливості правового регулювання професійної діяльності науково-педагогічних працівників

Анотація. Статтю присвячено дослідженню теоретичних та практичних проблем правового регулювання праці науково-педагогічних працівників, розкрито особливості їх професійної діяльності та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання праці науково-педагогічних працівників.

Ключові слова: науково-педагогічний працівник, професійна діяльність, науково-педагогічна діяльність.

Смолярова М.Л. Особенности правового регулирования профессиональной деятельности научно-педагогических работников

Анотация. Статья посвящена исследованию теоретических и практических проблем правового регулирования труда научно-педагогических работников, рассматриваются особенности их профессиональной деятельности и вносятся предложения по поводу усовершенствования правового регулирования труда научно-педагогических работников.

Ключевые слова: научно-педагогический работник, профессиональная деятельность, научно-педагогическая деятельность.

Smolyarova M. Features of the legal adjusting of professional activity of scientifically pedagogical workers

Annotation. The article is devoted to the research of theoretical and practical problems of the legal adjusting of labour of scientifically pedagogical workers, features of their professional activity are exposed and suggestions in relation to perfection of the legal adjusting of labour of scientifically pedagogical workers are formulated.

Key words: scientifically pedagogical worker, professional activity, scientifically pedagogical activity.

